

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-78(497.4Kamnik):75.052

Prejeto: 10. 5. 2016

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND PAPERS

Kamniške bratovščine in njihova povezava s freskami pri Sv. Primožu in v župnijski cerkvi na Šutni

ANA LAVRIČ

dr., znanstvena svetnica

Umetnostnozgodovinski inštitut Franca Steleta ZRC SAZU

Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: lavric@zrc-sazu.si

Izveček

Prispevek predstavlja bratovščine kamniške župnije in njihov letni cikel bogoslužnih opravil. Z umetnostnozgodovinskega vidika opozarja na njihovo naročniško vlogo, izpostavlja pa dve najkvalitetnejši poslikavi, in sicer poznogotske freske pri Sv. Primožu nad Kamnikom (Mojster Kranjskega oltarja, zač. 16. stol.) in baročne freske v kamniški župnijski cerkvi (Franc Jelovšek, 1734–1735). Pri prvih je bilo na sodelovanje kamniške Marijine (t. i. velike) bratovščine že opozorjeno, pri drugih povezava še ni bila opažena, jih je pa vsebinsko mogoče povezati z rožnovensko bratovščino. Dosedanja razlaga Jelovškovih fresk je delno dopolnjena, precizirana in korigirana predvsem na podlagi ugotovitve, da so vse naslikane personifikacije teološko in etično pojasnilo prizorov rožnovenskih skrivnosti.

Abstract

CONFRATERNITIES IN KAMNIK AND THEIR CONNECTION
TO THE FRESCOES IN THE CHURCH OF ST PRIMUS
AND IN ŠUTNA PARISH CHURCH

The article focuses on the confraternities of the Kamnik Parish in and their annual cycle of worship services. From the art historical point of view, the article draws attention to their role as commissioners, and also serves to highlight the two paintings of the highest quality, namely the late Gothic frescoes in the Church of St Primus above Kamnik (the Master of the Krainburg Altar, beginning of the 16th century) and the Baroque frescoes in the Kamnik Parish Church (Franc Jelovšek, 1734–1735). It has already been pointed out that the Confraternity of Mary in Kamnik (the so-called Great Confraternity) was involved with the frescoes in St Primus Church, while their involvement with the frescoes in the Parish Church has not yet been observed. However, due to their contents they can undoubtedly be linked to the Rosary Confraternity. The previous interpretation of Jelovšek's paintings is partially supplemented, specified, and corrected primarily on the basis of the ascertainment that all the painted personifications are theological and ethical illustrations of the Rosary Mysteries.

Ključne besede:

Sv. Primož nad Kamnikom, župnijska cerkev Kamnik, sakralna umetnost, freske, Franc Jelovšek, Maksimilijan Leopold Rasp, bratovščine, cehi, rožnovenska bratovščina, ikonografija, Cesare Ripa

Key-words:

St Primus above Kamnik, the Parish Church Kamnik, sacred art, Franc Jelovšek, Maksimilijan Leopold Rasp, confraternities, guilds, the Rosary Confraternity, iconography, Cesare Ripa

Bratovščine v kamniški župniji

Patrocinij Marijine cerkve v Kamniku, pri kateri je bil leta 1232 ustanovljen vikariat za kamniški okoliš, v virih sprva ni specificiran.¹ Konkretnije ga je opredelil šele Janez Vajkard Valvasor, ki leta 1689 v *Slavi vojvodine Kranjske* navaja ime Obiskovanja Naše ljube Gospe.² Potem ko je dal umetnostno prizadevni kamniški župnik baron Maksimilijan Leopold Rasp srednjeveško cerkev podreti in leta 1734 zgraditi novo, baročno, je ta dobila naslov Marijinega oznanjenja, kakor je zapisano tudi na portalu (cerkev je leta 1735 posvetil ljubljanski škof Feliks Schrattenbach),³ z novim oltarjem, ki so ga postavili ob koncu 19. stoletja, pa je prevladal patrocinij Marijinega brezmadežnega spočetja, ki je bil *implicito* navzoč že v prejšnjem.

V poznem **srednjem veku**, ko je kamniško mesto doživljalo velik razcvet, je pri župnijski cerkvi delovalo več (večinoma cehovskih) bratovščin. Leta 1526 so v popisu cerkvenih dragocenosti omenjene štiri, in sicer sv. Janeza, sv. Miklavža, sv. Mihaela in sv. Marije Magdalene.⁴ Valvasor jih v zvezi z oltarji, kjer so imele svoj sedež, našteje šest: pri velikem oltarju Marijinega obiskovanja bratovščino sv. rožnega venca, ki so jo decembra 1672 ustanovili kamniški gospodje,⁵ pri oltarju sv. Andreja in sv. Miklavža bratovščino krojaškega ceha, pri oltarju Marijinega darovanja bratovščino ceha tesarjev, pri oltarju sv. Duha bratovščino ceha čevljarjev, pri oltarju sv. Ane bratovščino pekovskega ceha in pri oltarju sv. Križa bratovščino trgovcev.⁶ Tako imenovano veliko Marijino bratovščino pri oltarju, ki je stal ob vhodu v cerkev s špitalske strani, je Janez Höfler pogojno povezal z bratovščino tesarskega ceha in posledično z oltarjem Marijinega darovanja, t. i. malo Marijino bratovščino pa z oltarjem sv. Marjete.⁷ Zaradi nevarnosti turških vpadov so bratovščine skupaj z župnijo v 30. letih 16. stoletja svoje delovanje prenesle v izpraznjeni frančiškanski samostan, kjer so ostale do ponovne naselitve redovnikov leta 1627.⁸ Že v srednjem veku je bila ustanovljena tudi bratovščina pri kamniški podružnici sv. Primoža in Felicijana (prvotno sv. Radegunde), kjer se omenja leta 1380,⁹ popis cerkvenih dragocenosti iz leta 1526 pa navaja še bratovščino pri cerkvi sv. Urha na Vranji Peči.¹⁰

Kje so imele sedeže bratovščine v novozgrajeni baročni župnijski cerkvi, nam sporoča zapisnik Attemsove vizitacije iz leta 1752. Z velikim oltarjem Marijinega oznanjenja sta bili povezani bratovščina Jezusa, Marije in Jožefa, ki je bila deležna privilegija za pokojne člane na peti dan v tednu, tj. na četrtek, in bratovščina presvetega rožnega venca s sobotnim privilegijem. Slednja je v zakristiji hranila srebrn Marijin kip, ki je bil v rabi za slovesnosti in procesije. Pri oltarju sv. Cecilije je delovala akademska bratovščina glasbenikov, ki je imela (po poročilu vizitatorja) privilegij za umrle člane določen na četrtek. Oltarju sv. Andreja in sv. Miklavža je bila pridružena t. i. velika bratovščina (*confraternitas maior*), kakor so jo nazivali, ker so se smeli vanjo z ozirom na položaj vpisovati le možje iz velikega oziroma notranjega mestnega sveta. Dokumentov ni imela, ker so se

¹ Höfler: *Gradivo*, str. 94, 95.

² Valvasor: *Die Ehre*, VIII, str. 809.

³ Patrocinij je cerkev obhajala 25. marca.

⁴ Koblar: *Kranjske cerkvene dragocenosti*, str. 151; Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 10.

⁵ Koblar: *Drobtinice*, str. 54, kot leto ustanovitve rožnovenske bratovščine navaja letnico 1677, čemur sledi tudi poznejša literatura, npr. Stiasny: *Kamnik*, str. 81.

⁶ Valvasor: *Die Ehre*, VIII, str. 809, 810; gl. tudi Stele: *Politični okraj*, str. 5–6; Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 10–11.

⁷ Höfler: *Gradivo*, str. 94, 95.

⁸ Valvasor: *Die Ehre*, VIII, str. 809; Stele: *Politični okraj*, str. 7; Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 10. Župnija je ostala pri nekdanji frančiškanski cerkvi do ponovne naselitve redovnikov leta 1627.

⁹ Höfler: *Gradivo*, str. 96.

¹⁰ Koblar: *Kranjske cerkvene dragocenosti*, str. 151.

v teku časa izgubili oziroma propadli, so se pa zanjo opravljale redne letne maše (plačevala sta jih deloma cerkev in deloma mesto).¹¹

Bogoslužna opravila in praznovanja posameznih bratovščin so zabeležena v župnijski matrikuli.¹² Iz nje je razvidno, da je imela **rožnovenska bratovščina** vsako prvo nedeljo v mesecu, imenovano tudi rožnovenska nedelja, jutranjo peto mašo za žive člane in po evangeliju zanje zmolila očenaš in zdravamarijo, enako tudi pri dopoldanski maši po pridigi, popoldne pa se je udeležila kateheze, procesije po mestu, večernic in blagoslova z Najsvetejšim. Člani so pod običajnimi pogoji mogli prejeti popolni odpustek.¹³ Red opravil je bil spremenjen, kadar je župnija romala k podružničnim cerkvam in kadar je prva nedelja v mesecu sovpadla s praznikom, ki je imel liturgično prednost.¹⁴ Vsako drugo nedeljo v mesecu so imeli peto mašo za pokojne člane in po pridigi zmolili zanje očenaš in zdravamarijo; druga opravila so variirala glede na župnijske shode pri podružnicah. Titularni praznik bratovščine, na katerega je bilo mogoče dobiti popolni odpustek, je bila prva nedelja v oktobru. Na predvečer so leviti opravili večernice, duhovniki pa so začeli s spovedovanjem. Zjutraj so imeli peto mašo za žive člane, dopoldne pa običajno slovesno bogoslužje, ki ga je vodil župnik. Popoldne je bila pridiga, po njej je starejši kaplan blagoslovil sveče, rožne vence in svetinjice Matere Božje. Sledila je procesija po špitalski ulici, mestu in glavni ulici, nato so imeli večernice, pete lavretanske litanije in blagoslov z Najsvetejšim. Člani so bili povabljeni k čim večji udeležbi, vsi drugi pa k vpisu.¹⁵ Na ponedeljek po prvi oktobrski nedelji so imeli obletno peto mašo zadušnico s cerkvenim darovanjem in dve tihi maši za umrle člane. Postavili so tumbo z belimi in rumenimi svečami in molili *Deus veniae largitor*. V tednu po vseh svetih je bil veliki oltar vse dni privilegirani za umrle člane.¹⁶ Kot praznik z možnostjo pridobitve popolnega odpustka je bratovščina obhajala tudi cerkveni patrocini, tj. Marijino oznanjenje. Na god sv. Katarine Sienske in na god sv. Dominika so se člani udeležili dopoldanske pete maše in cerkvenega darovanja ter molili za ustanovnike in dobrotnike bratovščine. Na praznik Marijinega obiskanja so z rožnovenskim kipom (*cum statua Rosariana*) prišli naproti vernikom, ki so iz vseh treh kamniških vikariatov v procesiji priromali k matični cerkvi.¹⁷ Leta 1773 je bratovščina praznovala svoj stoletni jubilej.¹⁸ V matrikuli se omenja tudi bratovščina vednega rožnega venca, ki je obhajala titularni praznik na nedeljo po prazniku vseh svetnikov.¹⁹

¹¹ Nadškofijski arhiv Gorica, Attemsove vizitacije 7, 1752, fol. 31. Za posredovanje prepisa Attemsove vizitacije kamniške župnijske cerkve se najlepše zahvaljujem kolegu dr. Juretu Volčjaku.

¹² NŠAL, ŠAL/ŽA, Kamnik, Razne knjige, šk. 4: *Matrikula 1749*. Matrikulo sta kot vir v svojih prispevkih v največji meri uporabila Metoda Kemperl in Marko Lesar, gl. Kemperl: *Romanja* (1999); Kemperl: *Božje poti Kamničanov*, str. 71–86; Kemperl: *Akademski bratovščina*, str. 34–40; Kemperl: *Cerkev sv. Jožefa*, str. 76–85; Kemperl: *Romanja* (2011); Lesar: *Župnijska cerkev*. Bratovščinski albumi, ki bi nam lahko več povedali o vpisanih članih, se žal niso ohranili.

¹³ Za letni cikel bogoslužnih opravil rožnovenske bratovščine gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 23, 24, 33, 51, 58, 66, 73, 76, 80, 94, 100, 101, 105, 113, 117, 119, 124, 145.

¹⁴ V primeru shodov pri podružnicah je bratovščina imela doma le jutranjo mašo, po njej procesijo do mestnih vrat in blagoslov, tako npr. na tretjo postno nedeljo, ko je župnija romala k Sv. Primožu, ali na tretjo nedeljo po veliki noči, ko je romala v Zakal k Sv. Florijanu, če je ta dan godoval. Opravila t. i. rožnovenske nedelje so se prilagodila npr. za novo leto, veliko noč, kamniško zavetnico sv. Marjeto (ta dan so se člani udeležili cerkvenega darovanja), praznik vseh svetnikov ali vernih duš, gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 23, 24, 25, 51, 54, 67, 73, 96, 117; prim. Kemperl: *Božje poti Kamničanov*, str. 71.

¹⁵ Ves teden po prvi oktobrski nedelji je bilo vernikom mogoče dobiti popolni odpustek, gl. NŠAL, *Matrikula*, p. 113. Za shod gl. tudi Kemperl: *Paglovčeva matrikula*, str. 94.

¹⁶ Veliki oltar je bil po določilu Klemena XIII. leta 1761 privilegirani na vse dni v letu, za dan vernih duš pa so bili privilegirani vsi oltarji, tudi v kapelah, gl. NŠAL, *Matrikula*, p. 119.

¹⁷ Prim. Kemperl: *Paglovčeva matrikula*, str. 92.

¹⁸ Za objavo praznovanja stote obletnice gl. NŠAL, *Matrikula*, p. 145.

¹⁹ NŠAL, *Matrikula*, p. 120.

Akademsko bratovščina sv. Cecilije, ki je bila ustanovljena leta 1731 na Raspo vo pobudo in je skrbela za liturgično glasbo,²⁰ je imela mesečna srečanja na primeren dan, ko se je zbrala pri maši; ta se je v januarju pela za žive, februarja pa za umrle člane (zadušnica je bila vedno na ponedeljek) in tako izmenjuje se iz meseca v mesec skozi vse leto.²¹ Titularni praznik z možnostjo popolnega odpustka je obhajala na nedeljo, ki je bila najbližja godu sv. Cecilije;²² na ta dan so očenaš in zdravamarijo zmolili za grofico Gallenberg, ki je bila cerkvi darovala svetnične relikvije. Odpustke sedmih let in sedmih kvadragen so mogli dobiti na sekundarne praznike, in sicer na drugo nedeljo po Gospodovem razglašenju, na tretjo nedeljo po veliki noči, na god sv. Mateja in na nedeljo v osmini praznika sv. Rešnjega telesa. Ob teh dnevih so pri jutranji maši po evangeliju in pri dopoldanski po pridigi zmolili očenaš in zdravamarijo za žive in pokojne člane, popoldne pa so se udeležili kateheze in večernic. Na nedeljo v osmini praznika sv. Rešnjega telesa so pred peto mašo z Najsvetejšim napravili obhod po pokopališču in nato pred izpostavljenim imeli dopoldansko pobožnost.²³ Po ustanovitvi bratovščine vednega češčenja sv. Rešnjega telesa leta 1773²⁴ je bilo dopoldansko bogoslužje akademikov od leta 1774 nekoliko spremenjeno, pozneje tudi okrnjeno. Vsak kvatrni torek (ali na primeren dan v naslednjem tednu) so opravili oficij s peto mašo zadušnico za umrle člane, po njej pa ob tumbi zapeli libero. V tednu po vseh svetih je bil oltar sv. Cecilije vse dni privilegiran za pokojne člane bratovščine;²⁵ v sredo so imeli oficij za mrtve s peto mašo. Na ta dan so nekaj let javno prebirali imena med letom umrlih članov ter zanje in za vse pokojne člane, ustanovnike in dobrotnike zmolili očenaš in zdravamarijo, kakor je bilo sklenjeno na akademskem shodu leta 1751, od leta 1760 pa so imena brali na glavni bratovščinski praznik po pridigi.

Bratovščina Jezusa, Marije in Jožefa (sv. Družine) je praznovala glavni praznik z možnostjo popolnega odpustka na silvestrovo.²⁶ Po peti maši so izpostavili Najsvetejše v ciboriju, pred njim zmolili litanije sv. Jožefa in na koncu prejeli blagoslov. Ta dan so izpostavili tudi t. i. veselo srce (*cor gaudiosum*). Člani so bili opomnjeni, naj se med letom ob četrtkih in petkih marljiveje udeležujejo maš za žive in mrtve člane, če hočejo biti deležni sadov bratovščine. Sekundarne praznike z odpustkom sedmih let in sedmih kvadragen so obhajali na prvo nedeljo po prazniku Marijine zaroke, na velikonočni torek, na nedeljo po prazniku Marijinega obiskovanja in na tretjo nedeljo v oktobru. Ob teh dnevih so imeli peto mašo, po njej so pred Najsvetejšim v ciboriju po slovensko zmolili litanije, izpostavili pa so tudi bodisi t. i. veselo (*cor gaudiosum*) bodisi t. i. žalostno srce (*cor dolorosum*). Na prvo nedeljo po prazniku Marijine zaroke so imeli »vese-

²⁰ O bratovščini je najizčrpnje pisala Kemperl: Akademsko bratovščina, str. 34–40; Kemperl: Bratovščine kot naročnice, str. 37–39.

²¹ Za letni cikel bogoslužnih opravil bratovščine gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 24, 27, 28, 32, 50, 53, 66, 69, 72, 76, 80, 83, 87, 93, 99, 105, 109, 110, 113 (z zapisom, da je zadušnica pri oltarju sv. Cecilije), 117, 120, 122, 124, 129.

²² Če je nedelja sovpadla s praznikom Matere Božje dobrega sveta, je bilo dopoldne bogoslužje pri njeni podobi, jutranjo peto mašo za žive in pokojne cecilijance pa so opravili pri velikem oltarju, gl. NŠAL, *Matrikula*, p. 122.

²³ Če je nedelja sovpadla z obletnico posvetitve cerkve sv. Primoža in Felicijana, je akademsko bratovščina opravila pobožnosti med jutranjo peto mašo, že pred mašo pa procesijo z Najsvetejšim po pokopališču. Na to nedeljo so Nevljani z banderi romali k Devici Mariji na Homec. V osmini praznika sv. Primoža se je s sredstvi akademske bratovščine v župnijski cerkvi brala maša za pokojnega Primoža Čuberla, gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 87, 89.

²⁴ Ustanovitev bratovščine vednega češčenja sv. Rešnjega telesa so objavili 27. in 31. 12. 1772, gl. NŠAL, *Matrikula*, p. 146.

²⁵ Oltar je bil pozneje za obdobje sedmih let privilegiran na vse ponedeljke v letu in v vsej oktavi praznika vseh svetih, gl. NŠAL, *Matrikula*, p. 119.

²⁶ Za letni cikel bogoslužnih opravil bratovščine gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 31, 32, 60, 61, 67, 68, 85, 95, 114, 118, 119, 135.

lo srce« in litanije sv. Jožefa,²⁷ na velikonočni torek »žalostno srce« in litanije sedmerih Marijinih žalosti, na nedeljo po prazniku Marijinega obiskovanja spet »veselo srce« in litanije vernih duš (opravilo je vodil bratovščinski voditelj, če je bila nedelja hkrati tudi »rožnovenska«, je bila jutranja maša namenjena rožnovenski bratovščini, dopoldanska pa bratovščini Jezusa, Marije in Jožefa), na tretjo nedeljo v oktobru pa »žalostno srce« in litanije sedmerih Marijinih žalosti (opravilo je vodil bratovščinski voditelj). V velikem tednu so se člani udeležili maše v kapeli Žalostne Matere Božje na Malem gradu, na veliki četrtek jutranje maše v župnijski cerkvi, prav tako tudi na praznik (četrtek) sv. Rešnjega telesa.²⁸ Bratovščina je imela knjižico, iz katere so na praznik vseh svetnikov v župniji molili litanije v slovenskem jeziku. Kadar je dan vernih duš padel na četrtek ali petek, je imela bratovščina črno mašo. V tednu po vseh svetih je bil veliki oltar vse dni privilegiran za umrle člane.

Velika Marijina bratovščina pri oltarju sv. Andreja in sv. Miklavža *post portam* je slovesno obhajala godove obeh titularnih svetnikov.²⁹ Na dan sv. Andreja so se člani udeležili pete maše pri bratovščinskem oltarju, pri kateri so po evangeliju, pri dopoldanskem opraviilu pa po pridigi zmolili očenaš in zdravamarijo za žive in pokojne ustanovnike in dobrotnike oltarja in še posebej za člane bratovščine. Na enak način so praznovali god sv. Miklavža, ustanovne pete maše pa se je ta dan udeležil tudi krojaški ceh, ki je bil v srednjem veku povezan z oltarjem. Na praznik Marije Snežne je bratovščina imela dopoldansko peto mašo pri svojem oltarju in po evangeliju molila za ustanovnike in dobrotnike oltarja ter za žive in pokojne člane, litanije pa je opravila pri velikem oltarju. Na ponedeljek po prazniku Marijinega vnebovzvetja je imela obletno peto mašo zadušnico pri velikem oltarju in tiho mašo za ustanovnike in dobrotnike pri bratovščinskem, opravila je običajne molitve za pokojne člane in ustanovnike ter za dobrotnike oltarja, postavila tumbo z belimi in rumenimi svečami ter siromašnim razdelila kruh in miloščino; stroške je plačalo mesto. Tudi na vse kvatrne ponedeljke je imela jutranjo peto mašo za umrle člane z običajnim očenašem in zdravamarijo za žive in mrtve člane ter za dobrotnike in ustanovnike bratovščine in oltarja.³⁰

V mestu so bile dejavne tudi **cehovske bratovščine**.³¹ V kvatrnih tednih so se udeleževale svojih ustanovnih maš.³² Ob zaključku štirideseturne predpostne pobožnosti pred Najsvetejšim, ki jo je vpeljal župnik Rasp, so s svečami spremljale procesijo.³³ Na veliki petek so sodelovale v pasijonski procesiji, ki je šla iz župnijske cerkve po špitalski ulici čez trg in po glavni cesti. Kovači so sledili prizoru raja, lončarji Jezusu na Oljski gori, tesarji Jezusovemu bičanju, mesarji Jezusovemu kronanju s trnjem, peki prizoru *Ecce homo*, kramarji oziroma trgovci Jezusu, ki nosi križ, krojači Križanemu, čevljarji in usnjarji Žalostni Materi Božji; za Božjim grobom so šli mestni svetniki, šolarji, duhovščina in drugi verniki. Na velikonočni ponedeljek je šel ceh mesarjev v procesiji na Žale.³⁴ Na binkoštni

²⁷ Če je praznik sovpadel z nedeljo, je bratovščina v župnijski cerkvi imela jutranjo mašo, drugo bogoslužje pa se je odvijalo pri Sv. Jožefu na Žalah. Če je bila nedelja rožnovenska, je jutranjo mašo imela rožnovenska bratovščina, dopoldansko bratovščina Jezusa, Marije in Jožefa, ki je opravilo nadaljevala na Žalah, popoldne pa je po običajnem redu tekla spet rožnovenska pobožnost, gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 31, 32.

²⁸ Po maši so zmolili litanije ali jožefinski rožni venček, gl. NŠAL, *Matrikula*, p. 85.

²⁹ Za letni cikel bogoslužnih opravil bratovščine gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 53, 82, 83, 101, 103, 109, 123, 127, 129.

³⁰ Člani mestnega sveta so se udeležili cerkvenega darovanja, zbrani denar je pripadal maševalcu, tj. starejšemu kaplanu, gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 53, 82, 109, 129.

³¹ Za letni cikel bogoslužnih opravil cehovskih bratovščin gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 46, 53, 62, 63, 67, 81, 92, 93, 96, 99, 101, 103, 108, 109, 116, 129, 133.

³² Maše v kvatrnem tednu so imele na svoje običajne dni, krzrnarji npr. na četrtek, gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 53, 81, 109, 129.

³³ Prim. Kemperl: Paglovčeva matrikula, str. 88.

³⁴ Prim. Kemperl: Cerkev sv. Jožefa, str. 79.

Mojster Kranjskega oltarja (Mojster Vid iz Kamnika?), Prvi del Marijinega cikla s prizori Zavrnitev Joahimovega daru, Joahimov sen, Srečanje pri Zlatih vratih in Marijino rojstvo, ok. 1507 ali pozneje, podružnična cerkev sv. Primoža in Felicijana, Sv. Primož nad Kamnikom (foto: Andrej Furlan, © UIFS ZRC SAZU)

torek so se vse bratovščine z banderi udeležile župnijske procesije v spomin na ljudski misijon, ki so ga jezuiti priredili leta 1725 pri Sv. Jožefu na Žalah kot prvega na Kranjskem in ponovili leta 1740.³⁵ Na god sv. Ahacija so krojači z banderi romali k Devici Mariji na Homec, kjer so imeli peto mašo in kratko pridigo; del poti so jih pospremile tudi druge cehovske bratovščine, kakor je bila med njimi navada.³⁶ Na spominski dan prenosa relikvij sv. Eligija, zavetnika kovačev, je bila v njemu posvečeni srednji kapeli na Malem gradu peta maša s pridigo za kovaški ceh. Čevljarji in usnarji so na god sv. Aleša imeli procesijo v Moste pri Komendi, kjer so se udeležili maše s kratkim nagovorom.³⁷ Na sv. Marjeto je bila jutranja maša v župnijski cerkvi pri oltarju sv. Križa namenjena trgovcem. Na nedeljo po 25. juliju so imeli tesarji procesijo na Žale in tam pri oltarju sv. Ane peto mašo.³⁸ Peki so šli na god sv. Lovrenca v procesiji na Žale, jutranja maša v župnijski cerkvi pa je bila ta dan za mizarje.³⁹ Kovači so romali k Sv. Primožu na god sv. Roka.⁴⁰ Na praznik povišanja sv. Križa so se trgovci dopoldne udeležili procesije na Kalvarijo, pete maše in nagovora. Na god sv. Uršule so imeli ustanovno mašo krojači in mesarji, na štefanovo pa jutranjo mašo lončarji.

Pri **kamniških frančiškanih** so delovale bratovščine Karmelske Matere Božje, sv. Antona Padovanskega in pasu sv. Frančiška, obstajal pa je tudi Frančiškov tretji red.⁴¹ Posebno priljubljena je bila karmelska bratovščina, ki je titularni praznik z možnostjo popolnega odpustka obhajala na nedeljo pred godom sv. Marije Magdalene oziroma na škapulirsko nedeljo. Po jutranji maši v župnijski cerkvi so se opravila nadaljevala pri frančiškanih, kjer so imeli pridigo, popoldne pa večernice, škapulirsko procesijo po mestu in na koncu pete litanije. Frančiškansko cerkev so farani množično obiskovali tudi na porcijunkulo, ker so na ta dan lahko prejeli popolni odpustek.⁴²

Bratovščine so obstajale tudi pri **podružnicah in vikariatih kamniške župnije**. Vanje so se vpisovali tudi kamniški meščani in se udeleževali

³⁵ Prim. Kemperl: Cerkev sv. Jožefa, str. 77, 78.

³⁶ Prim. Kemperl: Božje poti Kamničanov, str. 71, 80. Na Homcu je delovala bratovščina Matere Božje, ki je bila potrjena leta 1664, gl. Koblar: Drobotnice, str. 45.

³⁷ Prim. Kemperl: Božje poti Kamničanov, str. 71, 80.

³⁸ Prim. Kemperl: Cerkev sv. Jožefa, str. 79.

³⁹ Prim. Kemperl: Cerkev sv. Jožefa, str. 79.

⁴⁰ Prim. Kemperl: Božje poti Kamničanov, str. 71.

⁴¹ Škofljanec, *Observanti province sv. Križa*, str. 209; Lavrič, *Zgodovinska in umetnostna dediščina*, str. 102, 103, 108, 114, 118.

⁴² Za frančiškanske bratovščine gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 97, 100; prim. Kemperl: Paglovčeva matrikula, str. 92.

tamkajšnjih shodov. Na osmo nedeljo pred veliko nočjo, tj. drugo pred postom (*dominica sexagesimae*), so odhajali h klarisam v Mekinje, kjer je bratovščina Marijinega Srca imela glavni praznik z možnostjo pridobitve popolnega odpustka;⁴³ dopoldne so se udeležili maše, popoldne pa pridige, večernic, procesije in litanij.⁴⁴ Sekundarne praznike z enakim razporedom opravil in nepopolnim odpustkom so obhajali na tretjo nedeljo v maju, na prvo nedeljo v juniju, na nedeljo po prazniku Marijinega vnebovzvetja⁴⁵ in na drugo adventno nedeljo (v oktavi Brezmadežnega spočetja), ko so bila vsa opravila v Mekinjah: zjutraj peta maša *Rorate*, dopoldne slovesna maša s pridigo, popoldne pa večernice, pridiga, procesija in litanije.⁴⁶ Bratovščina sv. Barbare v cerkvi sv. Ane v Gozdu je imela glavno praznovanje, h kateremu so bili člani še posebej povabljeni, na praznik nadangela Mihaela, ko je bilo mogoče dobiti tudi popolni odpustek. Tedaj je vpisovala nove člane, ki so si želeli zavetništva sv. Barbare, imela pa je tudi letni obračun.⁴⁷ Shode z možnostjo nepopolnega odpustka je imela tudi na četrtek četrtega postnega tedna, na četrtek prošnjega tedna oziroma na vnebohod, na god sv. Andreja in na god sv. Barbare, maša zanjo pa se je opravila tudi na god sv. Egidija. Bratovščina v cerkvi sv. Ahacija v Kališu je imela mašo in letni obračun na praznik sv. Mateja,⁴⁸ bratovščina sv. Petra v cerkvi sv. Petra pri Sv. Primožu pa na tretjo nedeljo v oktobru.⁴⁹ Bratovščina Gospodovega trpljenja in Žalostne Matere Božje v Nevljah, ustanovljena pod naslovom angelov varuhov in za pomoč dušam v vicah, je imela titularni praznik s popolnim odpustkom na nedeljo pred praznikom vseh svetnikov;⁵⁰ po jutranji maši v župnijski cerkvi so se vsa opravila nadaljevala v Nevljah.⁵¹ Sekundarne praznike z delnim odpustkom je obhajala na prvo postno nedeljo, na praznik Najdenja sv.

Mojster Kranjskega oltarja (Mojster Vid iz Kamnika?), Drugi del Marijinega cikla s prizori Marijina pot v tempelj, Marija tke tempeljski zastor, Marijino oznanjenje in Marijina poroka, ok. 1507 ali pozneje, podružnična cerkev sv. Primoža in Felicijana, Sv. Primož nad Kamnikom (foto: Andrej Furlan, © UIFS ZRC SAZU)

⁴³ Za letni cikel bogoslužnih opravil bratovščine gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 37, 38, 76, 81, 103, 125, 128, 129.

⁴⁴ Če je praznik sovpadel s t. i. rožnovensko nedeljo, so doma opravljali običajne rožnovenske pobožnosti, gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 37, 38.

⁴⁵ Popoldne so imeli v Mekinjah pridigo, procesijo in pete lavretanske litanije, gl. NŠAL, *Matrikula*, p. 103.

⁴⁶ Če je bila nedelja rožnovenska, je bilo dopoldansko opravilo rožnovensko, gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 125, 128, 129.

⁴⁷ Za letni cikel bogoslužnih opravil bratovščine gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 57, 75, 107, 112, 123, 126.

⁴⁸ NŠAL, *Matrikula*, p. 110.

⁴⁹ NŠAL, *Matrikula*, p. 114.

⁵⁰ Za letni cikel bogoslužnih opravil bratovščine gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 53, 77, 104, 115, 116, 133.

⁵¹ Če je bila nedelja tik pred praznikom vseh svetnikov, večernic niso imeli, gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 115, 116; prim. Kemperl: Paglovčeva matrikula, str. 94.

Mojster Kranjskega oltarja (Mojster Vid iz Kamnika?), Tretji del Marijinega cikla s prizori Obiskovanje, Jezusovo rojstvo, Jezusovo obrezovanje, Darovanje Jezusa v templju, ok. 1507 ali pozneje, podružnična cerkev sv. Primoža in Felicijana, Sv. Primož nad Kamnikom (foto: Andrej Furlan, © UIFS ZRC SAZU)

Križa, na nedeljo po godu sv. Jerneja in na god sv. Štefana. Leta 1765 jim je ordinarij dovolil izpostavljati Najsvetejše na vse bratovščinske praznike, za kar so še dodatno prejeli štirideset dni odpustka. Člani bratovščine sv. Izidorja pri cerkvi sv. Marjete v Radomljah so imeli shod s popolnim odpustkom na god sv. Marjete,⁵² nepopolni odpustek pa so lahko dobili na god sv. Izidorja, na obletnico posvetitve cerkve, tj. na nedeljo po prazniku Marijinega vnebovzeta in na sv. Uršulo. Na pasijonsko nedeljo so se Kamničani pridružili glavnemu prazniku bratovščine Kristusovega smrtnega boja pri jezuitih v **Ljubljani**, kjer so popoldne imeli slovensko pridigo ter večernice in pete litanije pred Najsvetejšim; poleg popolnega odpustka so lahko prejeli odpustek štiridesetih dni, če so poljubili relikvijo sv. Križa, ki je bila izpostavljena v javno češčenje, in zmolili tri očenaše in zdravamarije.⁵³

Ponavljajoči se letni cikel bogoslužnih opravil in procesij številnih bratovščin, ki so vključevale vse sloje prebivalstva, je dajal mestu živahen utrip, značilen za družbo poznega srednjega veka in potridentskega katolištva. Bratovščine so svojo religioznost in družbeno vlogo manifestirale tudi z likovno umetnostjo, tako s sijajnimi prazničnimi inscenacijami kot tudi z bogato opremo svojih oltarjev, kapel ali cerkva. V kamniški župnijski cerkvi so sodelovale z župnikom Raspom in v skladu z njegovim načrtom postavile svoje oltarje iz štukolustra,⁵⁴ ki jih je najbrž izdelala skupina štukaterjev pod vodstvom Jožefa Gebhardta,⁵⁵ s slikami pa jih je opremil Valentin Metzinger.⁵⁶ Veliki oltar, pri katerem sta imeli sedež rožnovenska bratovščina in bratovščina Jezusa, Marije in Jožefa, je na steno naslikal Franc Jelovšek, ki je hkrati poslikal tudi obok prezbiterija. Šutenski obok, ki je veličastna upodobitev rožnega venca, in cikel Marijinega življenja pri Sv. Primožu sta najkakovostnejši umetnini, ki ju je mogoče vsebinsko in zato z veliko verjetnostjo tudi naročniško povezati s kamniškimi marijanskimi bratovščinami.

⁵² Za letni cikel bogoslužnih opravil bratovščine gl. NŠAL, *Matrikula*, pp. 79, 96, 103, 116.

⁵³ NŠAL, *Matrikula*, p. 59. V matrikuli je zabeleženo, da je isti dan imela praznik tudi bratovščina sv. Rešnjega teleša v Mengšu.

⁵⁴ Poleg oltarjev sv. Andreja in Miklavža ter sv. Cecilije vsaj še oltar sv. Križa, pri katerem so se zbirali trgovci.

⁵⁵ Resman: *Kiparstvo poznega baroka*, str. 20, 21; prim. Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 30. Pri predelavi oltarnih nastavkov v 19. stoletju so oltar sv. Cecilije priredili v rožnovenskega in v tron namestili oblečeni (procesijski) kip Rožnovenske Matere Božje.

⁵⁶ Cevc: *Valentin Metzinger*, str. 23, 25, 160–163, 362–364.

Cikel Marijinega življenja pri Sv. Primožu nad Kamnikom

Naročilo fresk v kamniški podružnici sv. Primoža, ki so najpomembnejši spomenik stenskega slikarstva na pragu renesanse na Slovenskem, povezujejo s krogom tedanjih vodilnih humanistično usmerjenih duhovnikov gorenjskega arhidiakonata (Lenart Seydl, Erazem Steyrer, Jurij Hertenfelser, Matija Operta), zaradi podobe sv. Erazma na severni steni ladje pa konkretnije z Erazmom Steyrerjem.⁵⁷ Poslikava je sicer nastala kot rezultat skupnih naporov kamniškega meščanstva, združenega v tamkajšnji bratovščini, kot je poudaril Janez Höfler,⁵⁸ ki je s tem posredno nakazal tudi vlogo bratovščine. Jure Mikuž je bil glede njene vloge neposrednejši, saj je pri freskah domneval sodelovanje bratovščine sv. rožnega venca, in sicer z utemeljitvijo, da so v celoti posvečene Marijinemu življenju in da je nad prizorom Poklona sv. treh kraljev med iluzionistično upodobljenim krogovičjem naslikan dolg molek (s stopetdesetimi jagodami).⁵⁹ Bratovščino je konkretnije opredelil Marko Lesar, ki je zapisal, da naj bi pri programu poslikave cerkve sodelovala kamniška t. i. velika bratovščina.⁶⁰

V povezavo s kamniško Marijino bratovščino (verjetno s t. i. veliko bratovščino, morda pa tudi z malo) bi lahko postavili predvsem Marijin cikel na južni steni ladje. Vsebinsko ga sicer dopolnjujeta tudi prizora Pohod in poklon svetih treh kraljev ter Marija Zavetnica s plaščem (t. i. kužna slika) na severni steni, na kateri pa je z dodano podobo sv. Erazma izpostavljena vloga individualnega naročnika. Poslikava severne stene je datirana z letnico 1504, južna je nekoliko mlajša in naj bi nastala sočasno z gradnjo prezbiterija leta 1507 ali celo nekaj let pozneje, po sami kakovosti pa zaradi večjega deleža pomočniških rok nekoliko zaostaja.⁶¹ Marijin cikel šteje dvanajst prizorov na treh polah južne stene; potekajo v dveh pasovih, razvrščeni pa so v kronološkem zaporedju od leve proti desni. Prva pola predstavlja legendo Marijinih staršev: Zavrnitev Joahimovega daru zaradi ženine nerodovitnosti, Joahimov sen oziroma Angel napove Joahimu

Franc Jelovšek: Poslikava oboka prezbiterija, 1734–1735, župnijska cerkev Marijinega brezmadežnega spočetja, Kamnik (foto: Martin Mádl, fotoarhiv UIFS ZRC SAZU)

⁵⁷ Vignjevič: *Mojster Kranjskega oltarja*, str. 62; Höfler: *Srednjeveške freske*, str. 174; prim. Šerbelj: *Sv. Primož*, str. 86.

⁵⁸ Höfler: *Srednjeveške freske*, str. 174.

⁵⁹ Mikuž: *Kri in mleko*, str. 35, 85, z domnevo, da je bilo nekaj prizorov Marijinega cikla naslikanih na nekdanjem velikem oltarju.

⁶⁰ Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 30.

⁶¹ Höfler: *Srednjeveške freske*, str. 176, 177.

Franc Jelovšek: Jezusovo rojstvo, zraven Resnica in Božanskost, detajl poslikave na oboku prezbiterija, 1734–1735, župnijska cerkev Marijinega brezmadežnega spočetja, Kamnik
(foto: Martin Mádl, fotoarhiv UIFS ZRC SAZU)

Marijino rojstvo, Srečanje Joahima in Ane pri Zlatih vratih kot podoba brezmadežnega spočetja Marije in Marijino rojstvo z redkim motivom Aninega dojenja. Druga pola sledi Marijinemu življenju od otroštva do poroke: Marijina pot v tempelj s slovesnim stopniščem, ki ima trinajst stopnic namesto petnajstih (po Zlati legendi), Marija v obleki z naslikanim žitnim klasjem kot tempeljska devica tke tempeljski zastor, Marijina poroka, sklenjena z združitvijo desnic ženina in neveste, in Marijino oznanjenje, postavljeno v renesančno arhitekturo (vrstni red zadnjih dveh prizorov je zamenjan). Tretja pola kaže Marijino materinsko vlogo in Jezusovo otroštvo v prizorih: Marijino obiskovanje z dodano žanrsko figuro služabnice, Jezusovo rojstvo, prikazano kot Marijino čiščenja Deteta, Jezusovo obrezovanje z asistenco žensk in skupino moških pevcev ter Darovanje Jezusa v templju z romanskimi formami.⁶²

Cikle Marijinega življenja, ki so postali priljubljeni v poznosrednjeveški umetnosti, so navdihovali ne le kanonični, ampak tudi apokrifni teksti, ki jih je popularizirala zlasti *Legenda aurea* Jacobusa de Voragine.⁶³ Legendarna pripoved o Marijinih starših in njeni mladosti (kakor jo podaja Jakobov protoevangelij)⁶⁴ je v najpopolnejši vrsti prizorov v srednjeveškem slikarstvu na Slovenskem zastopana prav pri Sv. Primožu.⁶⁵ Svetoprimoški slikar, ki ga identificirajo z Mojstrom Kranjskega oltarja in pogojno s kamniškim slikarjem Vidom,⁶⁶ je pod vplivom Dürerjevega grafičnega cikla *Marijino življenje*, ki je sicer kot celota izšel leta 1511, posamični listi pa so nastali že prej (večina med letoma 1503 in 1505),⁶⁷ ustvaril izjemno celoto. Čas nastanka poslikave kaže, da je bil seznanjen z novostmi iz Dürerjevega kroga.⁶⁸ Naslon na grafike ni direkten v smislu kopiranja, ampak ga je mogoče zaznati v zasnovi kompozicije in posameznih detajlih, zlasti arhi-

⁶² Za razvrstitev prizorov gl. Stele: *Gotsko stensko slikarstvo*, str. CXXX–CXXXIII; za opis in razlago prizorov gl. Šerbelj: *Sv. Primož*, str. 72–85; Vignjevič: *Mojster Kranjskega oltarja*, str. 36, 46–55; Höfler: *Srednjeveške freske*, str. 176, 177.

⁶³ Za apokrifne gl. npr. *Apokryphen*; za Zlato legendo gl. npr. De Voragine: *Die Legenda aurea*.

⁶⁴ Za Jakobov protoevangelij gl. *Apokryphen*, str. 411–436.

⁶⁵ Stele: *Gotsko stensko slikarstvo*, str. XXVII; prim. Vignjevič: *Mojster Kranjskega oltarja*, str. 36.

⁶⁶ Vignjevič: *Mojster Kranjskega oltarja*, zlasti str. 56–62; Höfler: *Srednjeveške freske*, str. 173, 174.

⁶⁷ Prim. Vignjevič: *Mojster Kranjskega oltarja*, str. 39, 55. Za Dürerjev cikel gl. Heidrich: *Zur Chronologie*, str. 227–241; Scherbaum: *Albrecht Dürers Marienleben*.

⁶⁸ Höfler: *Srednjeveške freske*, str. 177.

tekturnih.⁶⁹ Število figur je skrčeno, pripoved poenostavljena, figure pa zrcalno obrnjene. Od prvih dvanajstih prizorov Dürerjevega cikla je tu izpuščen Poklon svetih treh kraljev, saj je posebej upodobljen na severni steni, namesto njega pa je pred Marijino poroko oziroma Oznanjenjem vrinjena Marija pri tkanju tempeljskega zastora, o čemer govori Jakobov protoevangelij.⁷⁰ Nastanku obsežnega svetoprimoškega Marijinega cikla je zelo verjetno botrovala premožna in pobožna kamniška bratovščina.⁷¹

Jelovškova upodobitev rožnega venca v kamniški župnijski cerkvi

Poslikava oboka v prezbiteriju kamniške župnijske cerkve spada med Jelovškova najimpresivnejša dela.⁷² Pri tem je imel pomembno vlogo naročnik, kamniški župnik Rasp, ki je zasnoval slikarski program. Freska združuje več marijanskih tipov: v osrednjem prizoru je Marija prikazana kot Vnebovzeta in z vencem iz dvanajstih zvezd dodatno označena kot Brezmadežna, simboli njene brezmadežnosti iz lavretanskih litanij, razmeščeni po oboku, jo uvrščajo v tip *Tota pulchra*, obdajajoči prizori vseh treh delov rožnega venca pa jo predstavljajo kot Rožnovensko Mater Božjo.⁷³ Prav zaradi upodobitve rožnega venca je poslikavo mogoče povezati ne samo z Raspom, ampak tudi z rožnovensko bratovščino, ki je imela sedež pri velikem oltarju (skupaj z bratovščino Jezusa, Marije in Jožefa) in je bila med najpomembnejšimi tovrstnimi združbami v mestu. Na vsebino je nedvomno vplivala, najbrž pa je delo tudi finančno podprla (podatki o tem niso znani).

Rožnovenske skrivnosti so nanizane vzdolž severne in južne stene nad naslikanim venčnim zidcem in na temenu oboka: na južni strani veseli del, na severni žalostni, v središčnem polju častitljivi. Skrivnosti ob straneh niso naslikane po

Franc Jelovšek: Darovanje Jezusa v templju, zraven Pokornost in Postava, detajl poslikave na oboku prezbiterija, 1734–1735, župnijska cerkev Marijinega brezmadežnega spočetja, Kamnik (foto: Martin Mádl, fotoarhiv UIFS ZRC SAZU)

Franc Jelovšek: Jezusa kronajo s trnjem, zraven Ponižnost in Napuh, detajl poslikave na oboku prezbiterija, 1734–1735, župnijska cerkev Marijinega brezmadežnega spočetja, Kamnik (foto: Martin Mádl, fotoarhiv UIFS ZRC SAZU)

⁶⁹ Za očiten vpliv Dürerjevega upodabljanja prostora gl. Vignjevič: *Mojster Kranjskega oltarja*, str. 51, 55.

⁷⁰ *Apokryphen*, str. 421.

⁷¹ Na izbor teme bi morda lahko vplival tedanji kamniški župnik Jurij Hertenfesler, ki je kot študent univerze v Padovi gotovo poznal znameniti Giottov cikel Marijinega življenja v tamkajšnji *Cappella dell'Arena* z začetka 14. stoletja.

⁷² Mikuž: Ilovšek Franc, str. 21, 22; Menaše: *Marija*, str. 295, 296.

⁷³ Poslikavo je doslej najnatančneje opisala in raziskala Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 83–101. Njeno razlago je povzel Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 20–28.

vrstnem redu, ampak po istem principu kot na temenu, tako da je na sredini (na izstopajočem svodnem jeziku nad pilastrom) izpostavljen in likovno poudarjen zadnji prizor, ostali štirje pa so po parih razvrščeni »okrog« njega: prvi in drugi prizor kot zunanja dvojica na začetku in koncu vrste, tretji in četrti kot notranji par levo in desno od centralnega. Motivi so konvencionalni, izvirna pa je njihova povezava s spremljajočimi personifikacijami, ki jih vsebinsko dopolnjujejo s teološko razlago in moralnim podukom. Na vsebinsko povezavo je pri osrednjih dveh prizorih opozorila že Metoda Kemperl, ki pa je celotni sklop personifikacij razložila v pomenu zmagoslavja Božje modrosti.⁷⁴ Personifikacije nastopajo v dvojicah, in sicer na naslikanem ogredju nad središčnima svodnima jezicoma ter v »sosvodnicah« poleg širokoformatnih prizorov, ob vogalnih jih ni, prav tako tudi ne ob prizorih častitljivega dela rožnega venca na temenu, kjer opravljajo spremljevalno nalogo angeli, ki hkrati okrog Marije spletajo vrtnice, kar je spet namig na rožni venec. Personifikacije se večinoma ujemajo z napotki Cesara Ripa in ilustracijami njegovega znamenitega dela *Iconologia* v različnih izdajah, kakor je opozoril Lev Menaše, ki jih je prvi poskušal razpoznati.⁷⁵ Nekatere so nekoliko svobodno variirane, prirejene, s prerazporejenimi elementi oziroma sestavljene iz več predlog.

Jezusovo rojstvo spremljata Resnica (*Veritas*) in Božanskost (*Divinitas*). Prva je lepa mladenka, ki nosi na glavi krono s soncem na vrhu. Z desnico dviga zemeljsko oblo, v levici pa drži žezlo, ki ga zaključuje razprta roka z očesom sredi dlani. Večina atributov sledi Ripovemu opisu Resnice,⁷⁶ žezlo, ki nadomešča odprto knjigo in palmovo vejo, pa je vzeto iz opisa Pridnosti (*Industria*) in simbolizira razumno opravljanje rokodelstva (umetelnosti).⁷⁷ Jezus, večna Resnica, je z učlovečenjem stopil na zemljo in kot tesarjev sin povzdignil dostojanstvo dela (ta podarek bi najbrž lahko povezali s številnimi rokodelci in njihovimi cehi v mestu). Zemlja ni več le podnožje, ampak osrednji planet, na katerem se odvija odrešenje sveta. Božanskost poseeblja

Franc Jelovšek: Jezus nese križ, zraven Nepomirljiva besnost in Potrpežljivost, detajl poslikave na oboku prezbiterija, 1734–1735, župnijska cerkev Marijinega brezmadežnega spočetja, Kamnik (foto: Martin Mádl, fotoarhiv UIFS ZRC SAZU)

⁷⁴ Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 95, 96.

⁷⁵ Menaše: *Marija*, str. 296.

⁷⁶ Za opis Resnice (*Verità*) gl. Ripa, *Iconologia* (1611), str. 529–531. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296; Pridnost; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 96–97; Božja Modrost, tudi Pridnost, Nesmrtnost in Resnica; prim. Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 22, ki izpostavlja Resnico.

⁷⁷ Za opis Pridnosti (*Industria*) gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 246; prim. Menaše: *Marija*, str. 296.

žena, ki ima vrh glave ogenj, razdeljen v tri plamene, simbolična pa je tudi govorica njenih rok, saj izteza tri prste desne roke in en prst levice. S tem je na dvojen način izražena skrivnost Svete Trojice, v kateri so tri Božje osebe ene narave.⁷⁸ Jezus, rojen na svet, je Bog, istega bistva z Očetom in Svetim Duhom. Je edinorojeni Očetov Sin, učlovečena Beseda, polna milosti in resnice (Lk 2, 7; Jn 1, 14).

Darovanje v templju pojasnjujeta Pokornost (*Oboedientia*) in Postava (*Lex*). Po Mojzesovi postavi so starši prinesli Jezusa v Jeruzalem, da bi ga postavili pred Gospoda, in z njim tudi par grlic kot žgalni in spravni dar (Lk 2, 22–24). Jezus je bil pokoren postavi, saj je ni prišel razvezat, temveč dopolnit. Postavo predstavlja žena z Mojzesovima tablama in palico v rokah;⁷⁹ motiv se ponovi v samem prizoru, kjer tabli postave držita putta nad lokom tempeljske arhitekture. Pokornost z desnico pred prsmi objema križ, z levico pa drži v naročju jarem. Križ je znamenje vere, ki priporoča pokornost kot krepost, po kateri deluje Božja dobrota, odloženi jarem (običajno z napisom *suave*) pa ponazarja, kako lahka je prostovoljna pokornost.⁸⁰

Dvanajstletnega Jezusa v templju spremljata Božja Modrost (*Sapientia Divina*) in Spoznanje (*Cognitio*). Starši so dečka našli v templju, kjer je sedel med učitelji, jih poslušal in vpraševal, vsi, ki so ga slišali, pa so strmeli nad njegovo razumnostjo in odgovori (Lk 2, 46–47). Božjo Modrost pooseblja žena v prsnem oklepu in s šlemom na glavi. V levici drži Knjigo modrosti, opremljeno z Božjim Jagnjetom, ki je edino vredno, da jo odpre in odtrga njene pečate (Raz 5, 1–14). Namesto ščita s podobo goloba, ki naj bi ga držala pred seboj, nad glavo pridržuje tančico, nad njo pa v svetlobi lebdi Sveti Duh.⁸¹ Družica Božje Modrosti je Spoznanje, ki ga predstavlja žena z odprto knjigo in prižgano svečo.⁸² Spoznavanje stvari omogočajo čuti, k modrosti Svetega Duha pa vodi Božja Modrost, ki Spoznanju odstira zagrinjalo.

Medtem ko se v veselem delu rožnega venca personifikacije med seboj dopolnjujejo, pa pri žalostnem delu v širokoformatnih prizorih nastopajo v pomenu nasprotij med krepostjo in pregreho. Prizor, v katerem vojaki Jezusa zasmehujejo in kronajo s trnjem (Mt 27, 27–30; Mr 15, 16–19; Jn 19, 2–3), obdajata Ponižnost (*Humilitas*) in Napuh (*Superbia*). Prva je upodobljena kot skromno oblečena žena v ponižni drži, roki ima prekržani na prsih, v levici drži hlebček kruha, ker se hrani preprosto, v naročju pa kot spomin na grehe težko vrečo, ki jo bremeni in ohranja v duhu ponižnosti.⁸³ Nasprotje Ponižnosti je Napuh, ponazorjen z ženo v razkošni obleki, z bisernim okrasjem v laseh ter s krono in pavom pred seboj, s čimer sta poudarjena njena samovšečnost ter neurejeno

⁷⁸ Za opis Božanskosti (*Divinità*) gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 123, 124. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296: domnevno Razumna in srečna duša; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 97: Razumna, srečna in čista duša, tudi Gorečnost in Božanskost; prim. Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 22, ki izpostavlja Gorečnost.

⁷⁹ Za opis Postave (*Legge*) gl. Ripa: *Iconologia* (1645), str. 369, 370. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296: Stara zaveza oziroma Židovska vera; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 96: Katoliška vera.

⁸⁰ Za opis Pokornosti (*Obedienza*) gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 387–389. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296: Nova zaveza oziroma Krščanska vera; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 97: Poslušnost (Pokornost) ali Pobožnost; prim. Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 22, ki izpostavlja Pobožnost.

⁸¹ Za opis Božje Modrosti (*Sapienza Divina*) gl. Ripa: *Iconologia* (1669), str. 547–550. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296: Božansko znanje; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 95–96: Znanje ali Razum.

⁸² Za opis Spoznanja (*Cognitione*) gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 80, 81. Za razlago gl. Menaše, *Marija*: str. 296: Spoznanje; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 95, 96: Spoznanje.

⁸³ Za opis Ponižnosti (*Humiltà*) gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 231, 232. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296: Molitev; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 97: Molitev.

stremljenje po lastni odličnosti in oblasti.⁸⁴ Jezus se je napuhu tega sveta zoperstavil s svojo ponižnostjo.

Jezusu, ki nosi težki križ, je pridružen motiv Veronike s potnim prtom (Mt 27, 32; Mr 15, 21; Lk 23, 26–27; Jn 19, 17). Spremljata ga personifikaciji Potrpežljivosti (*Patientia*) in Nepomirljive besnosti (*Furor implacabilis*). Potrpežljivost pooseblja žena, ki mirno in vdano prenaša telesne in duševne muke, kar ponazarjajo njene zvezane roke in jarem za vratom.⁸⁵ Besnost kot njeno nasprotje predstavlja gol mož divjega obraza in razmršenih las, na pol skrit v votlini, ki drži okrog rok ovito kačo in ima ob sebi krokodila. Strupena kača, ki ob dotiku pobesni, je z iztegnjenim jezikom pripravljena, da prizadene drugega, medtem ko se krokodil, kadar se mu izmuzne plen, v jezi znese nad seboj.⁸⁶ Figura moža, zlasti njegova odprta usta in plamen, ki šviga iz njih, spominjajo tudi na personifikacijo Krivoverstva (*Haeresis*).⁸⁷ Jezus, nad katerim se je znesla besna množica, je križ potrpežljivo sprejel nase.

Jezusovo smrt na križu (Mt 27, 45–56; Mr 15, 33–41; Lk 23, 44–49; Jn 19, 28–37) spremljata Usmiljenje (*Misericordia*) in Božja Pravičnost (*Iustitia Divina*). Prva je prikazana kot žena z lovorjevim vencem na glavi in cedrovo vejo v roki,⁸⁸ raztrgana zadolžnica s podobo izvirnega greha, katerega dolg je odplačal Jezus s svojo žrtvijo, pa je zanjo neobičajen atribut⁸⁹ (ponavadi spremlja upodobitve Brezmadežne).⁹⁰ Božjo Pravičnost pooseblja lepa žena z zlato krono, ki ponazarja njeno moč nad vsemi zemeljskimi močmi; tehtnica v njeni roki pomeni, da ureja vsa dejanja, meč pa, da prestopnike kaznuje.⁹¹ Kakor je križ (kot predmet) na njeni tehtnici odtehtal jabolko, tako je Jezusova smrt na križu odtehtala težo izvirnega greha in njegovih posledic za človeštvo.

Medtem ko so bile naslikane skrivnosti rožnega venca vsem vernikom razumljive, pa so za personifikacije potrebovali razlago. Izobraženi župnik Rasp, ki je zasnoval ikonografski program poslikave, pri čemer mu je s svojimi izkušnjami nedvomno pomagal tudi slikar sam, je gotovo poskrbel tudi za to. Podobe cerkvene umetnosti so namreč dosegle svoj namen le, če so jih ljudje tudi razumeli. Člane rožnovenske bratovščine so spodbujale k molitvi in premišljevanju rožnovenskih skrivnosti, vabile k posnemanju kreposti in poučevale o temeljnih resnicah katoliške vere.⁹²

⁸⁴ Za opis Napuha (*Superbia*) gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 507. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296: Oholost; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 97: Oholost in Bogastvo; prim. Lesar: *Župnijska cerkev*, str. 22, ki izpostavlja Bogastvo.

⁸⁵ Za opis Potrpežljivosti (*Patientia*) gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 404, 405. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296: Potrpežljivost; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 99: Potrpežljivost.

⁸⁶ Za opis Nepomirljive Besnosti (*Furore implacabile*) gl. Ripa: *Iconologia* (1669), str. 234, 235. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296: Krivoverstvo; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 98: Krivoverstvo.

⁸⁷ Za opis Krivoverstva (*Heresia*) gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 233, 234; prim. Menaše: *Marija*, str. 296.

⁸⁸ Za opis Usmiljenja (*Misericordia*) gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 352, 353; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 98: Usmiljenje.

⁸⁹ Menaše: *Marija*, str. 296, je opozoril na motiv zadolžnice, personifikacije pa ni konkretno opredelil.

⁹⁰ Za motiv Izbrisan je dolg na upodobitvah Brezmadežne gl. Menaše: *Marija*, str. 127–129.

⁹¹ Za opis Božje Pravičnosti (*Iustitia Divina*), gl. Ripa: *Iconologia* (1611), str. 202, 203. Za razlago gl. Menaše: *Marija*, str. 296: domnevno Božja Pravičnost; Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp, str. 98: Božja Pravičnost.

⁹² Za fotografske posnetke se zahvaljujem mag. Andreju Furlanu z Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta ZRC SAZU in dr. Martinu Mádlu z Umetnostnozgodovinskega inštituta Češke akademije znanosti.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ⊙ NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
- ⊙ ŠAL/ŽA, Kamnik, Razne knjige, šk. 4: Matrikula 1749
- ⊙ Nadškofijski arhiv Gorica, Attemsove vizitacije, 7, 1752

LITERATURA

Apokryphen zum Alten und Neuen Testament (ur. Alfred Schindler), Zürich: Manesse Verlag, 2004 (Manesse Bibliothek der Weltliteratur).

Cevc, Anica: *Valentin Metzinger 1699–1759. Življenje in delo baročnega slikarja*, Ljubljana: Narodna galerija, 2000.

De Voragine, Jacobus: *Die Legenda aurea des Jacobus de Voragine. Aus dem Lateinischen übersetzt von Richard Benz*, Heidelberg: Verlag Lambert Schneider, 1984 (Sammlung Weltliteratur).

Heidrich, Ernst: Zur Chronologie des Dürerschen Marienlebens, *Repertorium für Kunstwissenschaft* 29 (1906), str. 227–241.

Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupnija Mengeš. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 14 (1992), str. 80–119.

Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji. 1: Gorenjska*, Ljubljana: Družina, 1996.

Kemperl, Metoda: Maksimilijan Leopold Rasp in vsebina poslikave v prezbiteriju župnijske cerkve na Šutni v Kamniku. *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 31–32, (1996), str. 83–101.

Kemperl, Metoda: Božje poti Kamničanov v času baroka, *Kamniški zbornik* 14 (1998), str. 71–86.

Kemperl, Metoda: Akademska bratovščina sv. Cecilije v župnijski cerkvi v Kamniku, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 46/1–2 (1998), str. 34–40.

Kemperl, Metoda: *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja v osrednji Sloveniji. Topografske študije. Gorenjska z Ljubljano*, Ljubljana 1999 (tipkopis magistrske naloge).

Kemperl, Metoda: Cerkev sv. Jožefa na Žalah v Kamniku. Prototip baročne lokalne in romarske cerkve in Jelovškov glavni oltar, *Kamniški zbornik* 15, 2000, str. 76–85.

Kemperl, Metoda: Paglovčeva matrikula iz leta 1752, Paglovčev zbornik (ur. Marjeta Humar), Kamnik: Občina, 2001, str. 86–95.

Kemperl, Metoda: Bratovščine kot naročnice umetniških del. Primer Metzingerjevih slik Sv. Marjeta in sv. Cecilija ter Marija pomočnica umirajočih. V: *Pogovori o baročni umetnosti 2001. Prispevki strokovnega srečanja v organizaciji Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva in Narodne galerije, Ljubljana, Narodna galerija, 21. marca 2001* (ur. Mojca Jenko), Ljubljana: Narodna galerija, 2002, str. 37–39.

Kemperl, Metoda: *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem. Gorenjska z Ljubljano*, Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2011.

Koblar, Anton: Drobtinice iz furlanskih arhivov, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2 (1892), str. 30–92.

Koblar, Anton: Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5/4 (1895), str. 143–151.

Lavrič, Ana: Zgodovinska in umetnostna dediščina frančiškanskih bratovščin, *Acta historiae artis Slovenica* 19/2, 2014, str. 95–122.

Lesar, Marko: *Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku. Umetnostna in kulturnozgodovinska predstavitev*, Kamnik: Kulturni center, 2001.

Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje: Mohorjeva družba, 1994.

Mikuž, Jure: *Kri in mleko. Sugestivnost podobe I*, Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost, 1999 (Studia humanitatis. Apes, 10).

Mikuž, Stane: Ilovšek Franc, baročni slikar (1700–1764), *Zbornik za umetnostno zgodovino* 16 (1939/40), str. 1–61.

Resman, Blaž: *Kiparstvo poznega baroka na Gorenjskem*, Ljubljana: Založba ZRC, 2006 (Opera Instituti Artis Historiae).

Ripa, Cesare: *Iconologia, ovvero Descrittione d'Imagini delle Virtù, Vitti, Affetti, Passioni humane, Corpi celesti, Mondo e sue parti. Opera di Cesare Ripa Perugino, Caualliere de' Santi Mauritio, et Lazaro /.../ Per figurare con i suoi proprii simboli tutto quello, che può cadere in pensiero humano*, Padoua: Pietro Paolo Tozzi, 1611 (reprint; New York-London 1976, The Renaissance and the Gods).

Ripa, Cesare: *Iconologia di Cesare Ripa Perugino, Cavalier di SS. Mavritio et Lazaro. Divisa in tre libri /.../ Ampliata dal Sig. Cav. Gio. Zaratino Castellini Romano /.../*, Venetia: Cristoforo Tomasini, 1645.

Ripa, Cesare: *Iconologia di Cesare Ripa Perugino, Cavalier de' Santi Mauritio, et Lazaro. Divisa in tre libri /.../ Ampliata dal Sig. Cav. Gio: Zaratino Castellini*, Venetia: Nicolò Pezzana, 1669.

Scherbaum, Anna: *Albrecht Dürers Marienleben*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2004.

Stele, France: *Politični okraj Kamnik. Topografski opis*, Ljubljana: Umetnostnozgodovinsko društvo, 1929.

Stele, France: *Gotsko stensko slikarstvo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972 (Ars Sloveniae).

Stiasny, Ljudevit: *Kamnik. Zemljepisno-zgodovinski opis*, Ljubljana: Samozaložba, 1894.

Šerbelj, Ferdinand: *Sv. Primož nad Kamnikom*, Kamnik: [Samozaložba] Milan Šuštar, 1995.

Škofljanec, Jože: *Observanti province sv. Križa in slovenske pokrajine od konca 15. do srede 18. stoletja*, Ljubljana 2008 (tipkopis doktorske disertacije).

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laibach-Nürnberg 1689.

Vignjević, Tomislav: *Mojster Kranjskega oltarja*, Ljubljana: Narodna galerija, 1996.

SUMMARY

CONFRATERNITIES IN KAMNIK AND THEIR CONNECTION TO THE FRESCOES IN THE CHURCH OF ST PRIMUS AND IN ŠUTNA PARISH CHURCH

Confraternities which had already been established in Kamnik in the Middle Ages and multiplied significantly after the Council of Trent are presented as a case study of religious vibrancy in the cities during the prosperous period of the Catholicism. Among the artworks of the highest quality which were, according to their contents, most likely commissioned by confraternities the frescoes in the nave of the Pilgrimage Church of St Primus above Kamnik and the frescoes of the presbytery vault in the Parish Church in Šutna in Kamnik are worthy of special attention. It may be assumed that the so-called Great Confraternity of Mary was involved with the former, as pointed out by Marko Lesar. This can be substantiated notably due to the Virgin's cycle on the south wall which was inspired by Dürer's graphic cycle *The Life of the Virgin* (published in 1511, most of the individual prints made between 1503 and 1505). The Cycle of St Primus, ascribed to The Master of the Krainburg Altar (Master Vid?) was

completed around 1507 or later, which means that the painter was aware of the novelties in Dürer's circle. Confraternity's connection to the frescoes painted on the Parish Church vault by Franc Jelovšek between the years 1734 and 1735 has not been noticed so far. Because the Virgin with the surrounding scenes of all three parts of the Rosary is presented as the Rosary Mother of God, this painting can be linked to the Rosary Confraternity which was one of the most important confraternities in the city. The previous interpretation of Jelovšek's frescoes, particularly elaborated by Lev Menaše and Metoda Kemperl, is partially supplemented, specified and corrected, primarily on the basis of ascertainment that all painted personifications are theological and ethical illustrations of the Rosary Mysteries. Personifications correspond with the directions of Cesare Ripa that can be found in his monograph *Iconologia*, and partially with Giovanni Zaratino Castellini's amendments in its later editions (1645, 1669). The painter painted personifications in a slightly different way or, he rather supplemented them with different attributes: e.g., to the Truth (*Veritas*) he added the attributes of Diligence (*Industria*) and to Implacable Fury (*Furor implacabilis*) the attributes of Heresy (*Haeresis*).